

TÜRK VE KIRGIZ EDEBİYATINDA GELENEK GÖRENEK ŞİİRLERİ
ANONYMOUS FOLK POETRY RELATED TO CUSTOMS AND
TRADITIONS IN KYRGYZ AND TURKISH LITERATURE

A. ŞENGÜN*

Özet

Türk milleti dünyanın farklı coğrafyalarına dağılmış, gittikleri yerlere de örf-adetlerini gelenek göreneklerini hasılı bütün kültür unsurlarını beraberinde götürüp milli değerlerinden hiçbir zaman vazgeçmemiştir. 11. asırdan itibaren Orta Asya'dan Anadolu sahasına büyük göçler yaşanmıştır. Bu göçlerle Anadolu'ya gelen Türk milleti, tarihin eski tarihlerinden itibaren geniş Orta Asya bozkırlarında meydana getirdiği kültürel değerlerini de beraberinde getirmiştir. Beraberinde getirdiği en önemli kültür değerlerinden biri de insanın doğumundan ölümüne kadarki süreçte yaşadıkları karşısında duyduğu heyecanları, duyguları en içli bir şekilde dile getirdiği şiiirleridir. Türk halkının ortak duygularını, düşüncelerini, sevinçlerini, hüznlerini, kaygılarını dile getirdiği şiiirlere anonim şiiirler dendiği hepimize malum. Türk milletinin anonim şiiir geleneğinin de ilk başlangıcı Orta Asya'da bütün Türk boylarının birlikte yaşarkenki dönemidir. Hal böyle olunca bütün Türk halklarının şiiir geleneği ortak bir kaynaktan başlamış ve gelişmiştir. 11. asırdan günümüze kadarki geçen zaman zarfı içinde Türk halkları farklı coğrafyalarda yaşayarak kendilerine has edebiyatlarını bunun içinde şiiirlerini meydana getirmişlerdir. Lakin ufak farklılıklarla aynı geleneği, göreneği, örf ve adetleri yaşamış olmaları hasebiyle bütün Türk halklarında anonim olarak söylenen şiiirlerinin ana konuları, duyguları, düşünceleri ortaktır.

İşte bu sebeple Anadolu'da gelişmiş olan Anonim Türk Edebiyatındaki gelenek göreneklere bağlı şiiirler ile Orta Asya'da gelişmiş olan Kırgız Edebiyatı'ndaki gelenek göreneklere bağlı şiiirlerin kökleri aynı kaynaktan gelmektedir. Günümüzde de iki halkın Anonim Halk Şiiiri farklı coğrafyalarda gelişmiş olmalarına rağmen büyük ortaklık göstermektedir. Fakat iki halkın Anonim Halk Şiiiri birçok noktadan ortak olduğu halde şiiirlerinin tasnifleri farklılık göstermektedir. Anadolu sahasındaki Anonim Halk Edebiyatında şiiir tasnifinde şekil ön planda tutulmuş; Kırgızistan'da gelişen Anonim Halk Edebiyatındaki şiiirde ise şiiirlerin söyleniş amaçları ve yerleri ön planda tutulmuştur. Bildiride iki lehçedeki Anonim Halk Şiiirlerinin tasnifleri ele alınıp ortaklığın sağlanabilmesi için yeni bir tasnif önerilmektedir.

Anahtar kelimeler: Ağıt, Ninni, Kırgız Edebiyatı, Kına Türküleri, Anonim Halk Şiiiri.

* Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Filoloji Fakültesi, Türk Filolojisi Bölümü Öğretim Görevlisi. Türkistan-Kazakistan.

Ahmat Yassawi International Kazakh-Turkish University Faculty of Philology Department of Turkish Philology Lecturer . Turkistan-Kazakhstan. a.sengun@hotmail.com

Abstract

Turkish nation is spread to different part of the world and they took their customs and traditions with themselves along with all the cultural elements of national values. Since 11 century the great migration from Central Asia to Anatolia has existed. Turkish nation that came to Anatolia with this migration brought cultural values from the history of ancient Central Asia. The most important cultural value they brought are the poems which expressed enthusiasm and emotions in the face of the man starting from his birth to death in sensitive way. It is known that the poems that express Turkish people's feelings, thoughts, joys, sorrows are called anonymous poems. The start of the anonymous poems of the Turkish nation coincides with the period when all Turkish tribes lived together in Central Asia. Since 11 century up to the present time Turkish people living in different regions have established own special literature including such poems.

Anonymous Folk Literature was in the main place of poetry classification in Anadolu; Pronunciation and the place of poetry were in the main place in Anonymous Folk Literature in Kyrgyzstan. In the report anonymous Folk Poetry classification of two dialects is reviewed and new classification is proposed.

Key words: Requiem, Lullaby, Kyrgyz Literature, Anonymous Folk Poetry, Henna Songs

1990'larda Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla birlikte Türkiye'deki edebiyat araştırmaları için yeni bir istikamet, yeni bir hedef meydana gelmiştir. Bu hedef çerçevesinde aslı, dili ve dini aynı olan Türk Dünyasına yönelik çalışmalar ön plana çıkmaktadır. Bu doğrultuda ortak noktaları bulup yakınlaştırma ve uzun zamandan beri birbirinden ayrı düşmüş kardeşlerin kültürel bağlarının yeniden kurulması çalışmalarına büyük ehemmiyet verilmektedir. Biz de bu fikre bağlı kalarak aslı, dini, dili aynı olan Kırgız ve Türk halklarının edebiyatlarını yakınlaştırmayı, ortak noktalarda buluşup yeni başlangıçlar yapmayı esas almaktayız. Bu doğrultudaki bütün çalışmaları bir anda yapmak mümkün olmamakla beraber çalışmaları bir tarafından başlamak oldukça önemlidir. Bu noktada Kırgız ve Türk gelenek görenek ile ilgili nazım türlerinin şiirselliği konusuyla işe başlamayı uygun bulduk.

Bugüne kadar halk edebiyatı ve halk şiiri alanında hem Kırgızistan'da hem de Türkiye'de çok verimli çalışmalar yapıp birçok eser ortaya konulmuştur. Mesela, Kırgız edebiyatı araştırmalarında halk şiirindeki janrların(türlerinin) yerini tespitite K. Miftakov 20. yüzyılın 20. yıllarında incelemeye başlamış, bu türün halkın sözlü geleneğinde çok önemli bir yere sahip olduğunu ifade etmiştir[1]. K.Miftakov'dan itibaren bu konuda birçok çalışma yapılmış, gelenek görenek şiirlerinin halk edebiyatındaki yerine ve bu şiir türünün halk içindeki önemine vurgu yapılmıştır. Kırgız folkloru alanında çalışma yapan Z.Bektenova, T.Bayjiyev, A.Taygürönov,

S.Musayev, J.Taştemirov, B.Kebekova. T.Tanayev gibi folkloristler bu meseleye farklı açılardan bakmışlar ve muhtelif çalışmalar ortaya koymuşlardır.

Türkiye'deki folklor çalışmalarına Macarların büyük tesiri olduğunu hemen herkes bilmektedir. Türkiye'deki folklor araştırmalarına Osmanlı Devleti'nin son yıllarında devlet coğrafyasında gittikçe güçlenen milliyetçilik akımıyla birlikte, o devirlerde Türklük duygusu güçlü aydınların başlattığı Türkçülük akımının oldukça büyük bir etkisi olduğu hepimize malum.

Türk edebiyatında ise halk edebiyatı çalışmalarının başlangıç tarihi ile ilgili olarak Ö.Çobanoğlu, "Halk edebiyatı terimi, yazılı ve sözlü edebi geleneklerin sınırlarını belirlemek amacıyla XIX. yüzyıl sonlarında ve XX. yüzyıl başlarında tercüme yoluyla gelmiş ve Türkiye'de kullanılmaya başlanmıştır. Bir başka ifadeyle, Türk Halk Edebiyatının ülkemizde aydınlarımızın meşgul olduğu profesyonel bir inceleme ve araştırma alanı olarak ortaya çıkması büyük ölçüde XX. yüzyılda, özellikle Cumhuriyet devrinde gerçekleşmiştir[2]. Erman Artun ise bu konuda "Halk Edebiyatı Türkiye'de 20. yüzyıldan itibaren araştırmacıların inceleme alanına girmiştir"[3], demektedir. Türkiye'de folklor alanındaki çalışmalarıyla kendini ispat etmiş ilim adamlarının ifadeleri göz önüne alındığında genel olarak Türkiye'deki folklor araştırmalarının 20. yüzyılın ilk çeyreğinde başladığını söylemek mümkün.

Özellikle M. F. Köprülü'den itibaren halk edebiyatı alanında önemli çalışmalar yapılmış ve değerli eserler ortaya konmuştur[4]. Türkiye'de Halk Edebiyatıyla ilgili ilk tasnif de yine M. F. Köprülü tarafından yapılmıştır.

Türkiye'de yapılan tasniflerde Batı'nın tesiri olmakla birlikte Kaşgarlı Mahmut'un Divan-ı Lügati't-Türk adlı eserindeki adlandırmaların esas alındığını görmekteyiz. Böyle olmakla birlikte, İsmail Güleç'in "Anonim Halk Edebiyatının Tasnifine Dair Bir Öneri" adlı makalesinde de belirttiği üzere[5] Türkiye'de yapılan tasniflerin farklılık gösterdiği de görülmektedir.

Kırgız ve Türk Edebiyatında anonim nazım türlerindeki gelenek görenekle ilgili şiirlerin karşılaştırılması, onların ortaklıklarının ve farklılıklarının tespiti, kendine has özelliklerin ve genel özelliklerin ortaya çıkış sebeplerini araştırma meselesi ayrı bir çalışma olarak bugüne kadar Kırgız ve Türk Edebiyatı araştırmaları çalışmalarında detaylı olarak ele alınıp incelenmemiştir. Başka bir ifadeyle söyleyecek olursak, her iki ülkedeki edebiyatçıların ilmi-teorik araştırmalarında, bu konuya doğrudan veya dolaylı olarak konuyla ilgisi olan fikirlerinde ifade edilenler hariç,

Kırgız ve Türk Edebiyatında bu mesele mukayeseli-tipolojik planda ayrı bir inceleme olarak ele alınmamış olması bu çalışmayı gerekli kılmıştır.

Kırgız ve Türk folklorundaki anonim şiirlerin her bir halkın tarihi süreç içinde meydana gelen gelenek göreneklerin, örf-adetlerin, geliştirdikleri inanışlarına bağlantılı olarak oluştuğunu bu konuyu ele alan bütün araştırmacılar ifade etmektedir. Bir halkın tarihi kökleri ne kadar derine gidiyorsa, ne kadar teferruatlı ise anonim şiirlerinin de türlerinin o kadar farklı olacağı açık bir gerçektir. Çünkü geleneklerin ortaya çıkışının bir zamanlara ait örf adetlere dayandığını söylemekle birlikte o devirlerde başka halklarla, ülkelerle yapılan münasebetler kurulup farklı fonksiyonlarda kullanılıp ilk ortaya çıkış manasını kaybederek milli bir gelenek haline geldiği hepimize malum. Bu örf adetlerin gerçekleştiği esnada söylenen şiirlerin anonim şiirlerin maksadını ve konusunu zenginleştirip, milli şiirlerin folklordeki lirik türüne girerek kullanılageldiğini biliyoruz. Bu şiirleri, konusu itibariyle incelediğimizde oldukça geniş bir konu alanına sahip olduğu görülmektedir. Başka bir ifadeyle bu şiirler insanın dünyaya gelişinden itibaren başlayıp ölümüne kadar devam eden hayat sürecini içine alan bütün şiirleri gelenek görenek şiirleri diye adlandırabiliriz. Bu tanım, milli şiirlerimiz içinde yer alan gelenek görenek şiirlerinin geniş anlamdaki ifadesidir diyebiliriz. Çünkü bu şiirler çocuğun anne karnında belirlediği andan itibaren ana babanın, yakın akrabaların dilek arzularıyla başlayıp dünyaya gelmesine bağlı dilekler, ona yapılan dua; imanlı, edepli olması için söylenen ana babasının, akrabalarının duygu düşünceleri; daha sonra onun evli barklı, çoluklu çocuklu olması gibi buna benzer hayatın bütün etaplarında söylenen lirik şiirleri içine aldığını görmekteyiz. Bunların hemen hepsinin milli gelenek görenekle sıkı bir bağlantısının olmasıyla başka lirik şiirlerden ayrılmaktadır. Mesela bunun gibi gelenek görenekle alakalı halk şiirlerinde insanın ömründeki yukarıda zikrettiğimiz lirik duygularından başka kadimi hayvancılık döneminin hayvan bakmayla, hayvanlarının yavrulamasıyla, ekin ekimiyle, ekinin harman vaktiyle, hayvanların yaylıma çıkarılmasıyla, konargöçerlik gibi hayat faktörlerini de bulmak mümkündür. Bunlardan başka bir yönü olarak insanın gündelik hayatında yer alan ve akla ve hatıralara kazınan hadiseler esnasında neşelenmek, gönül eğlendirmek maksadıyla söylenişine; çocuğun dünyaya gelişinde, çocuğun beşiğe belenmesinde, ayak bağının (duşak kesiminde) kesim uygulamasındaki dilekleri, duaları; sefere çıkmadan önce, ava çıkma esnasında, çıkılacak seferin uğurlar, hayırlar getirmesi, gidenin sağlıklı dönmesi için; ayrıca yılın mevsimlerinin değişimi gibi önemli hadiseler esnasında toplumun hemen her kesiminin katılımıyla topluluk

halinde dile getirildiği, toplumun koro olarak seslendirdiği şiirler olduğu unutulmamalıdır.

Bu minvaldeki anonim şiirlerde sadece gelenek göreneklerle ilgili unsurla sınırlı kalmayıp bu zamana kadar süre gelen milli bütün unsurların hususiyetlerden meydana gelmiş olmasına bağlı olarak günümüzde halkın hafızasında saklanmış olan şiirlerde insanın yaşı, cinsiyeti, sosyal tabakası dikkate alınıp ortaya çıktığı ve bunlarla ilgili muhtelif duygu ve düşüncelerin oldukça yaygın bir şekilde korunduğuna dikkat etmekteyiz. İşte bunun gibi sözlü gelenekten gelen lirik şiirler birçok türlere bölünmektedir. Bu şartlara bağlı gelenek görenekle ilgili hususiyetler ikinci planda kalıp başka bir ifadeyle halk şiirleri dar manada kullanılıp, onlardaki milli geleneklerle ilgili hususiyetler Kırgızistan'da beşik ırı, üylenü toyu, kız uzatu, jar körüşürü, defin, ağıt; Türkiye'de ninni, düğün, kına gecesi ve ağıt; gibi durumlarda söylenen şiirlerin konusundan meydana gelmektedir.

Başka lirik janrlarda gelenek görenek konusu herhangi bir farklılığı ifade eder bir hususiyete bürünse, bu türe giren lirik şiirlerde gelenek görenek şiirlerinin kadimi hedefindeki konusu ile farklılık göstermektedir. Mesela, Kırgızistan'daki beşik ırını Türkiye'deki ninniye, çocuğu beşiği beleme geleneğinden ayırmak mümkün olmadığı gibi, diğer gelenek görenek şiirlerinin konusu da belirli bir geleneğe bağlı olduğu, gündelik hayatta uygulana gelen gelenekleri içine alan çeşitli oyunlarda, eğlencelerde söylenmesiyle değer kazanmaktadır. Bu şiirler bir zamanlar büyük halk toplantılarında söylenen şiirlerden şekillenip zaman içerisinde milli hususiyetleri içine alan lirik şiirlere dönüşmüş gibidir. Şiirler söylenerek, türküler söylenerek toplu halde yenen yemek merasimleri buna misal dersek, bunlarla birlikte devam eden inanışlarla, örf-adetlere bağlı olarak söylenen Kırgızistan'da beşik ırı, üylenü toyu, kız uzatu, jar körüşürü, defin, ağıt; Türkiye'de ninni, düğün, kına gecesi ve ağıt; gibi şiirler işte bu halkın en azından belli bir kısmının bir araya gelerek toplu söylenişin bir neticesi olarak ortaya çıkmıştır [6].

Anonim halk şiirindeki gelenek görenek şiirlerini dar anlamda ele alacak olursak, bu konuya Türk halkaları edebiyatında her ülke kendince farklı bir şekilde incelediğini görmekteyiz. Bu sahayı araştıran ilim adamları yukarıda zikredilen şiirleri halkın hayatında icra ettikleri görevlere bağlı olarak çeşitli türlere böldüklerinden, bu şiirlerin geleneklere yakın özellikler taşıyanlarının günümüze ulaşabildiklerine şahit olmaktadır[7]. Bu nedenle Kırgız ve Türk edebiyatçıları halk şiirindeki gelenek-görenek şiirlerini herkes kendine göre araştırıp farklı ilmi yönden incelemişlerdir. Türk edebiyatı sahası için H. Dizdaroğlu[8], D. Kaya[9] , Ahmet Talat Onay[10],

Erman Artun[11], Bekir Sami Özsoy[12] gibi araştırmacıların yapmış olduğu eserler buna örnek gösterilebilir.

Kırgız ve Türk halkının folklorunda gelenek görenek şiirleri milli edebiyatta önemli bir yere sahiptir. Bu şiirler iki halkın sosyal yapısı, kültürü, tarihi, bu zamana kadar oluşturduğu bütün değerleri hakkında bize geniş bilgi vermektedir. Ayrıca bu şiirlerin metinlerinde karşılaşılan geleneklerin yeri ve toplumdaki yerini tespit etmeye imkân vermekte birlikte en eski mitolojik ve tarihi konudaki folklorik şiirlerden itibaren günümüze kadar ulaşmış olan gelenekler halkın ürünü olan şiirlerde nasıl bir rol oynadığını, nasıl bir tesir bırakıp halkın nazarında ne kadar değerli olduğunu anlamamıza imkân sağlamaktadır. Başka bir ifadeyle gelenek görenek şiirleri milli hususiyetlere, inanışlara duygu yönüyle mana vermekle birlikte, o halkın lirik düşüncelerinin nasıl kalıplaştığını, bu lirik duygu ve düşüncede halkın hangi hayat şartlarını başından geçirdiğini farklı motiflerle ifade ederek bugüne kadar getirdiğini göstermektedir. Aynı zamanda bu şiirlerde her milletin tarihi süreç içerisinde kalıplaşan hayat anlayışındaki farklılıkları, yazılı edebiyatın meydana gelmesine kadarki süreçte oluşan edebi estetiğinin kalıplaşmasını, fikrini edebi bir estetikle ifade ediş şeklini, gençlere edep ahlakı öğretme tarzını öğrendiğimiz gibi, erken zamanda yerleşik hayata geçen Türk halkının folkloru ile uzun süre konargöçer hayat tarzını devam ettirmiş olan Kırgız halkının oluşturduğu folklordaki farklılıkları da ortaya çıkarmak mümkündür.

İki halkın gelenek görenek şiirlerini mukayese edip, sözlü gelenekteki düşünceler ile yazılı kültüründeki fikirlerin paralel olarak birlikte yaşaması, yazılı edebiyatın farklı türlerindeki gibi halk içinde kalıplaşmış folklorun janrları ile birlikte çağdaş edebiyatın janrlarının özellikle Rus ve Batı edebiyatının güçlü olduğu dönemlerde Kırgız Edebiyatının kendini koruyarak kendine has konu ve üslup geliştirmeyi başardığı görmekteyiz. Bu nedenle Kırgız yazılı ve sözlü edebiyatı incelenmeye layık bir durum arz etmektedir. Kırgız ve Türk Edebiyatında gelenek görenek şiirlerinin zamanını tespit etmek, kendine has edebi estetiğinin büyüklüğünü hangi devirlerdeki janrlarda oluşturduğunu ve Dünya Edebiyatı içindeki yerini tespit etmek edebiyat araştırmacılarının yapması gereken önemli çalışmalardan biri olduğu kanaatindeyiz.

Kırgızistan'da yapılan folklor çalışmalarında Rus Türkoloji araştırmacılarının büyük bir tesiri olmuştur. Buna bağlı olarak anonim halk şiirinin tasnifinde de Rus ekolünün ve sosyalist fikir akımının tesiri kendini hissettirmiştir. Bu siyasi ve sosyal şartlara bağlı olsa gerek ki iki ülkede yapılan halk edebiyatı araştırmaları tarihi olarak aynı zamanlarda başlamış

olmasına rağmen farklı usullerle, farklı anlayışlarla devam etmiştir. Buna bağlı olarak da aslında aynı kaynaktan doğup aynı sosyal hadiseler karşısında söylenen şiirler üzerine yapılan çalışmalar neticesinde ortaya konan tasnifler arasında farklılıklar meydana gelmiştir.

Türkiye'deki folkloristler anonim halk edebiyatındaki şiirleri incelerken ve tasnif ederken umumiyetle şiirlerin şekli hususiyetini göz önünde bulundurarak sınıflandırıp bu şekil içindeki şiirleri kendi içinde konulara ayırmışlardır. Şiirlerin söylendiği toplumsal hadiseler ve şiirin söyleniş sebebi göz ardı edilmiştir. Hâlbuki anonim halk şiirinin hemen hepsinin bir söyleniş sebebi olduğunu görmek mümkündür. Kırgızistan'da ise Rus Türkolojisinin tesiriyle olsa gerek genel olarak şiir tasniflerinde şiirin söyleniş amacı, söylendiği yer ön plana alınarak tasnifler yapılmıştır.

1990'lardan sonra Kırgızistan bağımsızlığına kavuşmuştur. Bu nedenle de bundan sonraki araştırmalarda komünizmin ve sosyalizmin baskısını ensesinde hissetmeyecektir. Bundan sonraki süreçte Türk halkları gerek siyasi, gerek ekonomik, gerekse edebi münasebetlerinde özgürce hareket etmeye başlamışlardır. Meydana gelen özgürlük ortamında Sovyet rejiminin tesiri altında yapılan edebi araştırmalar ve tespitler yeniden ele alınıp gözden geçirilmelidir. Bu da Kırgızistanlı ve Türkiyeli folkloristlerin bir araya gelerek dini, dili, tarihi bir olan iki halkın ortaya çıkardığı nazım ve nesir eserlerini yeniden ele alıp onları tasnif etmede yeni bir yöntem tespit edip yeni bir tasnif yapması gerekmektedir. Yapılacak olan bu tasnifte anonim halk şiirini oluşturan zengin şiir hazinesindeki şiirlerin söyleniş sebepleri ve şiirin söylendiği yerler dikkate alınarak tasnif yapılmasının daha sağlıklı olacağı kanaatindeyiz.

KAYNAKLAR:

1. Мифтаков К. *Калк эл адабияты*. [Текст] / К.Мифтаков. - УИАнын кол жазмалар фонду, Инв. № 1292.
2. Çobanoğlu Ö. (2009), *Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü-Atatürk Dönemi*, C.3, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.
3. Artun E. (2012), *Anonim Türk Halk Edebiyatı Nazmı*, Karahan Kitabevi, Adana, s.178.
4. <http://www.semrademir.com.tr/turk-edebiyati-tarihi-bibliyografya-calismasi/>, 12.08.2013.
5. Güleç İ. *Anonim Halk Edebiyatının Tasnifine Dair Yeni Bir Öneri*", Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 14 (Ekim 2007), s. 47-58.
6. Закиров С. *Кыргыздын элдик лирикаларынын жанрдык өзгөчөлүктөрү*. - Ф.: Илим, 1964, 21- 35-беттер.
7. Кебекова Б. *Кыргыз элинин каада-салт ырлары*. – Б.: Шам, 2001, 3 – 4-беттер.

Şengün A. Türk ve Kırgız Edebiyatında Gelenek Görenek Şiirleri.

8. Dizdaroğlu H., Halk Şiirinde Türleri, Ankara, 1969, Türk Dil Kurumu Yayınları
9. Kaya D., Anonim Halk Şiiri, Akçağ Yayınları, 1999, Ankara.
10. Onay A. T., Türk Halk Şiirlerinin Şekil ve Nev'i, Akçağ Yayınları, 1996, Ankara..
11. Artun E., Anonim Türk Halk Edebiyatı Nazmı, Karahan Kitapevi, 2012 Adana
12. Özsoy B. S., Başlangıcından Günümüze Örnekleriyle Türk Şiiri, Akçağ Yayınları, 2011, Ankara.